

BÉKÉSCSABÁT KÖSZÖNTJÜK

SZÉKELY LAJOS

KÉT ÉS FÉL ÉVSZÁZAD

Békéscsabát, Békés megye mai székhelyét, Délkelet-Magyarország fontos központját éppen 250 éve kezdték újra benépesíteni a hosszú török megszállás és a felszabadító háborúk általános devasztációja után. Elődje, a középkori Csaba sohasem volt jelentős település. De szívósan őrizte a helység létének folytonosságát. néhány tucat elképesztően megnyomorított jobbágylakosa több nemzedéken át. Martalócfeudális hódítók termelődőket is pusztító uralma, a katonai végvidék örök létbizonytalansága, az ideiglenesség, amely emberöltőkön keresztül tartott és a kíméletlen 17. századi hadviselés egy még pusztítóbb változata a törökkel folytatott küzdelem utolsó hadjárataiban végül sok más középkori településsel együtt megsemmisítette Csabát is. A természet elszabadult erői rázúdultak a tájra, és elvégezték az emberi tevékenység végső nyomainak eltüntetését. A török csapatok elvonulása után aligha volt Békés megyének annyi lakója, mint most Köröstarcsának. S a megye nagy területe akkor már igazi „vadvíz ország” volt.

Az emberi-társadalmi létnek szinte teljesen új alapokon kellett ismét megszerveződni, a régi Csaba az újnak alig tudott többet örökölni, mint a nevét és a helyét. A mai Békéscsaba történetét tehát joggal számíthatjuk az újjátelepüléstől, hiszen nem sok értelme lenne figyelmen kívül hagyni azt a hiátust, amely 1718 előtt a település életében tartósan bekövetkezett.

*

Ha elgondolkodunk 250 évnek mint történeti periódusnak a tartamán, rá kell jönnünk, hogy ez mennyire viszonylagos, és absztrakt voltában milyen keveset mond a számunkra. Hiszen nagyjából ennyi idő telt el például a magyar középkorban Kálmán király uralkodásától Nagy Lajosig, Anglia történetében a Magna Charta kibocsátásától a rózsák háborújáig. És bármilyen fontos fejleményekről ad is számot az említett országok és évszázadok történelme, a változások üteme a későbbi időkhöz mérten bizony igen lomhának tűnik. Két és fél évszázad az európai feudalizmus évezredes históriájában nagyon sokáig nem hoz egyetlen tektonikus változást sem. Aztán egyre inkább felgyorsul a történelem, hogy mi átéljük 20. századi robbanékony sebességét. Ekkorra 250 év már beláthatatlan történeti-társadalmi folyamatokat befogadni képes időtartammá növekszik. A felgyorsulás még az egyes ember életében is félreérthetetlen módon érzékelhető. Még inkább országokéban, tájakéban, városokéban.

*

Az új Csabát mégis fiatal városnak tekintjük. Megszületésekor már lehanyatlottak a Rákóczi-szabadságharc zászlói, Franciaország eltemette a Napkirályt, Nagy Péter már közel egy évtizede tönkrement legveszélyesebb ellenfelét, a svéd sereget. Cromwell immár több mint fél évszázada halott, Newton régen megalkotta korszakos gravitációs tanát, Shakespeare több mint száz éve letette a tollat csodálatos utóéletére várva tetszhalott halhatatlanságában, Defoe éppen 1718-ban írja a Robinson Crusoe-t.

A magyar Alföldön pedig szinte a világvége húzódik: mocsár, steppe és sárkunyhók. Pákászok és ázsiai pásztorok lézengenek a vadonban. Ezeket nem veri le

lábukról a malária, mint a Habsburg-seregek német és spanyol katonáit, akik úgy hullanak ezen a tájon, mint ősszel a legyek.

Viszont 1718 után éppen négy évtizednek kell még eltelnie, hogy megszülessék Robespierre, fél évszázadnak, hogy napvilágot lásson Napóleon. Még nincs meg az Encyclopédia, s jó száz évet kell várni a gőzmozdonyra. Az Egyesült Államok csak úgy az ismeretlen jövő méhében szunnyad mint Latin-Amerika valamennyi független országa. S már 130 éves Csaba a 48-as forradalmak idején, másfél évszázadnál is idősebb, mikor Párizsban felharsan a Kommün alarmja.

Ne menjünk tovább e gondolatsoron. Hiszen ezen a távoli tájon egyelőre még sokáig saját külön logikája szerint haladt a történelem. De azért az alföldi letelepülők csakúgy úttörők voltak, mint az ismert világ más távoli peremének benépesítői. Nagy vállalkozásuk a civilizáció csatája volt (mint az Uraltól keletre vagy az Appalache-tól nyugatra eső vidékek munkával történő meghódítása), még ha hiányzott is belőle a „kontinentális tágasság”. Tettük akkor is figyelemre méltó, ha a feudális szolgaság új hazájukba is nyomon követte őket. S új hazát emlegetni minden bizonytalansággal nem túlzás. Egy felvidéki vagy dunántúli jobbágnak ezt jelentette Békés vagy Csanád. 20—30 mérföld világokat választott akkor el egymástól, amelyek közé a történelem pusztító erői voltak nehezen betömhető árkok. A letelepülők a jobb élet reményében öntudatlanul is e szerföltt nehéz feladatra vállalkoztak.

*

Az elpusztult területek benépesítése elsősorban a Habsburg-érdekek szolgálata volt, de egyben tagadhatatlan nagyvonalúsággal történt. A földesúri terhektől való időleges mentesítés, a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó ígélet és néhány más kisebb kedvezmény nem tévesztették el a hatásukat. Megindult és folyt a letelepülés évtizedeken keresztül. A török nyomán keletkezett népességi vákuum gyorsuló ütemben tűnt el.

Csabára 1718 tavaszán érkeztek meg az első evangélikus szlovák betelepülők. Mindössze 28 család, de a következő évben 46, 1720-ban pedig már 58 családot találunk itt az összeírások. Gyarapodása ellenére még sokáig szerény kis közösség az újjatelepült helység lakossága. A falu tulajdonképpen egy száraz hátságon összevissza épült kunyhócsoport, paticsfalú templomocskával. A nyugati-délnyugati oldalt kivéve nehezen áthatolható vízi világ körös-körül: mocsár és láp, nyaranként visszahúzódó vadvizek és állandó, lassú folyású erek, fűzfák és mocsári tölgyek csoportjai, nád- és sástenger, zajos madárvilág és rovarok alig elviselhető tömegekben. Különösen Várad irányában húzódnak irdatlan távolságokra a kis Sárrét vizei.

Az új telepesek számára biztosított átmeneti kedvezmények alig tudták kiegyenlíteni a vad természeti viszonyok által támasztott rendkívüli nehézségeket. Ezért még évtizedekig tart a lakosság mozgása. Be- és elvándorlás párhuzamosan folyik, de a mérleg végül is az új település javára billen. Csaba lakossága számottevően növekszik különösen a század negyvenes éveitől. Ekkor megérkeznek az első katolikus szlovák települők is. Zárt, a luteránusoktól kölcsönösen elkülönülő közösségbe tömörülnek, még házaik, utcáik is külön negyedet alkotnak, de nyílt vallási villongásokról nem tudunk. E közösségek feudális jellegű konszolidációjában óriási szerep jut a papoknak. Hivatalos és helyileg kitágított hatáskörük alapján a parasztok életét szinte teljes egészében ellenőrzésük alá vonják.

*

Az első évszázad korszakos gazdasági-civilizációs eredménye Csabán (és tegyük hozzá a megye más területein is), hogy a vadvizek lecsapolásával, a mocsárvilág eltüntetésével gyökeresen átalakították termelési kultúrájukat. Meghonosították a magasabb szintű, fejlődőképés földművelést. E rövid összegzés mögött több nemzedék eddig kétféleképpen nem méltányolt és egészében föl sem derített erőfeszítései húzódnak meg. Csabán a 18. század hetvenes éveinek végén a lakosság egyetlen tavaszon kiásta azt a 14 km-es csatornát, amelynek később igen fontos szerepe volt a helység alá húzódnó vadvizek eltüntetésében. (Ez a mai Élővíz-csatorna).

A bel- és árvizek kiküszöböléséért folytatott hosszú küzdelem a megye történetének kiemelkedően fontos részét alkotja a múlt század második felében is. E feladatok nagyságára jellemző, hogy még korunkban is akad tennivaló. Annál inkább méltányolnunk kell a betelepülők első nemzedékeinek állhatatos munkáját, mert egyrészt eszközeik rendkívül kezdetlegesek voltak, másrészt a vizek elvezetése minden további gazdasági és társadalmi fejlődés alapfeltétele volt. A város kiváló történet-

írója, Haan Lajos még a múlt század derekán is feljegyezte, hogy a vízszabályozás megerősítő munkálatai nem egy fiatal csabai férfi életébe kerültek.

A múlt század 40—60-as éveire beértek a nagy átalakító munka gyümölcsei. A csabai határ legnagyobb részét ekés művelés alá vonták.

*

Nem egészen világos, milyen energiák működtek közre a megújult Csaba első évszázadában a lakosság rendkívül gyors növekedésében. A lápi falucska, amelynek néhány száz lakosa 1736-ban még 72 elejtett farkas fejét köteles beszolgáltatni a hatóságoknak, a II. József-féle népszámlálás idején 9680 lakosával már tizenegyedik az országban. 1800 táján lakossága jóval meghaladja a tízezret. 1810-ben közel 14 000-re, 1840-ben pedig 23 000-re növekszik az itt élők száma. Olyan gyors ütemű fejlődés ez az elmaradott gazdasági-társadalmi bázison, amelyet valószínűleg csak több tényező együttes hatása magyaráz meg kielégítően. Hiszen „Európa legnagyobb faluja”, amelynek 1840 előtt Békéscsabát tartották, szinte a semmiből nőtt ki, alig egy század leforgása alatt s a tetejébe rendkívül mostoha körülmények között.

És ne felejtsük el, hogy a város akkor sem növekedett nagyobb ütemben, sőt némileg csökkent a lakosság gyarapodásának lendülete, amikor a múlt század második felétől megszülettek a rendkívüli telepítési energiát szolgáltató újabb tényezők (gyárípar, közlekedési csomópont stb.).

Pedig a csabai nép szállásain is „éhínség, fegyver, vakhit és kolera dúlt”. 1738: 22 ház leég. Ugyanebben az évben kisebb pestisjárvány 64 halottal. 1746: Megmozdul a föld, de csak riadalmat okoz. 1772: Pusztító vihar, súlyos károk. 1814—17: Nagy vadvizek borítják a határt, a termés jelentős része elpusztul. 1816: Drágaság, éhínség. Romboló fürgeteg vonul át a helységen. 1830: Nagy hó és szibériai hideg. 1831: Öldöklő kolerajárvány, több mint 2000 halott. 1836: Himlő, vörheny és kanyaró pusztít el 307 gyermeket. Ismét kisebb kolera. 1841: Himlőjárvány, csaknem 1000 áldozat. 1847: Rossz termés, éhínség. 753 gyermek hal meg járványos betegségekben. 1849: Kolerajárvány. Több mint 900 halott. 1863: Aszály és éhínség. Az éhező lakosokkal a gabonasegély fejében kimélyítették a csatornát. 1866: Nagy szárazság, viszonylag kisebb számú kolera megbetegedés. 1873: Az utolsó kolerajárvány, 2104 halott. (Augusztus 10—16 között közel 100 halálozás naponta.)

A fentiekben korántsem idéztük aprólékos teljességgel a város krónikájának gyászos lapjait. Mégis kitűnik, milyen csüggesztő akadályokon vágták át magukat az egymást követő nemzedékek nemcsak megtartva, hanem tovább is gyarapítva mindazt, amit elődeiktől örököltek. Pedig a vakhit is rengeteg alkotóerőt tett semmivé. A XVIII. század 40-es éveiben még a lelkipásztor záratta kalodába és állította pellengérré a „vétkezőket”. Egy századdal később a presbitériumban a lakosság tekintélyes vezetői öltre mentek, hogy a nagytemplom tornyára csillag kerüljön vagy kereszt. Egy derék tanító föllépett a fiúk egészségtelen copf- és fésűviselete ellen. Saját kezűleg nyírta le a barbár fejdísz, amelynek viseléséhez babonák fűződtek. A szülők felháborodottan tiltakoztak, de a tanító okos állhatatossággal felülkerekedett.

*

Ugy látszik, ezekben az évtizedekben Békéscsaba túlnyomóan szlovák parasztlakosból álló lakossága türelmesen végzi nagy munkáját, hogy véglegessé tegye új honfoglalását. Bár az eredeti társadalmi struktúrához képest is jelentékenyen előrehaladt a lakosság vagyoni differenciálódása, egyelőre különösebb vihar nem keletkezik. Mikor 1735-ben a békésszentandrás felkelők átvonultak Csabán, a helybeliek közül alig néhányan csatlakoznak hozzájuk. Az 1848-as forradalom és szabadságharc sem kelti itt azt a mély hatást, mint sok más vidéki városban. A lakosság figyelmét az előző években megkötött örökváltsági szerződés további sorsa köti le. Küldöttség tárgyal Pesten Szemerével és Klauzállal, Pozsonyban Kossuthal, Deákkal és Batthyányval, valamennyi vezető politikussal elsősorban azért, hogy az állam vállalja azt a lakosság terheit. Széchenyivel vasútépítés ügyében leveleznek. Tehát helyi szempontból igen fontos, de az országos ügyekhez képest mégis szűkebb horizontú kérdések foglalkoztatják a város vezetőit. A nemzetőr-mozgósítás is számottevő nehézségekbe ütközik. A város lakossága inkább anyagiakkal járul hozzá a fegyveres küzdelemhez. Akár midőn a honvédsapatokat éllelmezi, akár midőn a megszálló seregek ellátásához kénytelen élelmet és takarmányt beszolgáltatni.

Békéscsabán még néhány évtizednek el kellett telnie, új és minden hagyományostól elütő osztályoknak, rétegeknek kell megszületnie ahhoz, hogy a politikai társadalmi stabilitása meginogjon. E szempontból különben a város fejlődése

iskolapéldája a társadalmi tényező primér voltának minden egyébvel szemben. Az urai által nem ritkán és tendenciózusan dicsért szlovák paraszti béketűrés egyszerre lobban el abban a társadalmi kohóban, amely szlovák, magyar és más nemzetiségű elemekből a század végére kigyúrja a jelentékeny számú helyi proletariátust.

*

A tőkés fejlődés egyenlőtlensége jelen van a kapitalista gazdaság szinte legkisebb egységében is. Íme a csabai példa. Első pillantásra szinte mosolyt kelt az a megkésett buzgalom, amellyel Csabán az 1810—30-as években az önálló helyi céheket szervezik. Nyilván ez csak igen fejletlen gazdasági viszonyok között lehetséges. De még a század derekán is aránylag kisszámú kézműves látja el a várost és környékét. A gőzgép bemutatkozása sem sikeres mindjárt kezdetben. Az 50-es évek elején a csatorna partján pőfékelő néhány lóerős gőzmalmocska inkább kuriózum, mint az ipari forradalom valóságos kezdete. S amikor 1858 őszén az első gőzmozdony vontatta kocsisor befutott a csabai „indóház” elé, az idősebbek tisztos távolságból figyelték a szokatlan instrumentumot. Egykorú beszámoló szerint azonban a fiatalok bátrabbak voltak. Egészen közel merészkedtek a vaspályához.

A 70-es évek elején aztán egy talpraesett gyertyaöntő átveszi a rozoga malmocskát. Nem sokkal később már nagy gőzmalom emelkedik a csatorna partján, amely Ausztria mellett Svájcba, Franciaországba és Angliába is exportált lisztet. Gépei több száz lóerővel működnek, s vagy 150 munkás dolgozik itt. Nyomában új malmok, téglagyárak alakulnak, sőt már az első világháború előtt megszületik Békéscsabán az első textilgyár is. Az „agrár népfölösleg”, ahogyan a korabeli publicisztikai szóhasználat az agrárproletariátust nevezte, Békéscsabán is bőven ellátta a piacot olcsó munkaerővel. De a polgárosodás az alföldi városban még felszínesebb, még felületebb volt, mint az ország más fejlettebb vidékein, a fővárosról nem is beszélve.

*

Persze, azért történt egy és más. A 70-es években új és nagyobb teherbírású hidakat emelnek a csatornán. Felépítik az új városházat és a színházat. Üzembe helyezik az első nyomdát. A város központjából a vasúti állomáshoz vezető utcát elsőnek látják el kőburkolattal. 1888-ban, amikor a város Körösön túli részét árvíz pusztítja el, elhatározzák, hogy több kilométeres körgáttal védik a települést a további áradásoktól. Ezt a következő évben véghez is viszik. A század utolsó évtizedében közművelődési egyesület alakul, és felépítik az immár nyolcosztályos gimnázium új otthont. Van már a városnak több takarékpénztára, számos részvénytársasága, napilapja, sőt utóbb még állandó labdarúgó-csapatot is szerveznek. Artézi kutakat fúratnak. A szűkséglethez képest ugyan keveset, de az egyiket Durenne párizsi művész Victoria szobrával díszítik. (Lehetséges, hogy ez a távolról érkező megrendelés a francia szobrász legnagyobb sikerét jelentette. Az viszont bizonyos, hogy a csabai előljárásság büszkesége annak idején alig ismert határt. A csabaiak anyagnak nézték a mitológiai alakot. Innen az angyalkúti elnevezés.) A tiszántúli városokban elmaradhatatlan Kossuth-szobor is megjelenik Csaba főterén, bár korántsem jelez olyan erős 48-as kultuszt, mint pl. Hódmezővásárhelyen vagy Szentesen.

Mindez azonban a hatalmasra nőtt falusias településnek csupán a centrumában alakít ki szerény városi magot. A csordát továbbra is a templomok közén át hajtják legelőre. Legalkalmasabb lábbeli még mindig a csizma, hiszen az utakon sár és por váltja egymást. A társadalmi élet igazi központja pedig a nagyligeti csárda, amíg az árvíz el nem söpri.

Az új *minőség* inkább másban mutatkozott. Bizonyára nagyon megdöbbenette azokat a kortásakat, akik még mindig a feudális-patriarchális idill csalóka képzeteiben éltek.

*

1891 májusában az ún. népbank csalárd bukása és a munkásegyletek engedélyezésének késleltetése nyomán támadt izgalom elemi erejű megmozdulásban robbant ki. De a mélyben hosszabb ideje ható eszmei-politikai erjedés munkált. A tüntetők megfutamították a csendőröket. Végül feltűzött szuronyú katonák szórták szét a tömeget. Másnap a megújuló tüntetés megfékezésére a helyi katonai erő is kevésnek bizonyult. Nagyváradról érkezett több száz főnyi új alakulat egy vezénylő tábornokkal az élen, és csak így sikerült elnyomni a csabai nép viharos fellépését. Ekkor kapott halálos szuronydöfést Pongrácz András, a csabai munkásmozgalom első mártírja. S még a Monarchia vak fegyvelembé cövekel katonái sem bizonyultak teljesen megbízhatóak-

nak. Hej, csak ne lett volna rajtam ez a kék mondur... — mondta egyik-másik elkeseredett közlegény másnap a civileknek.

Ez már másfajta harc volt, mint az 50-es évek jámbor kérvényező mozgalma, amelyet a derék Zsibrita bíró vezetett, hogy kiküszöböljék a tagosítás szegényeket sújtó visszaéléseit.

*

1903: A békéscsabai Általános Népegylet alapszabályát megerősíti a belügyminiszter, s ennek nyomán megalakul az egyesület. Még ebben az évben hetilapot is indít Igaz Eszme címmel. 1904: Békéscsabán már működik az újjászervezett Magyarországi Szociáldemokrata Párt. Áchim Andrást, a Népegylet elnökévé választották. 1905: Békéscsabán Achim Andrást választják meg országgyűlési képviselőnek. 1906: Achim megalapítja a Magyarországi Független Szocialista Parasztpártot. Ezzel radikális mozgalma túlnő a helyi kereteken. 1907: Az építőmunkások sikeres bérharcot vívnak Békéscsabán. Sztrájkantányájuk a Széchenyi liget. Belügyminiszteri megtorlás a Népegylet ellen. 1908: A szociáldemokraták és a parasztpárt hívei együtt ünneplik május elsejét. Bokányi Dezső és Achim András tartják az ünnepi beszédet.

Békéscsaba tehát rövid idő alatt a proletariátus mozgalmainak egyik fontos vidéki centrumává nőtt. A felkészülésnek ezekben az esztendeiben egyaránt hatott az agrár nincstelenség „hívó szocializmusa” és a marxizmus.

Az osztályharc helyi terepén folytatott kemény küzdelemben esett el 1911-ben a bátor népvezér Achim András. Ismeretes, hogy egyik merénylője a fiatal Zsilinszky Endre volt. Zsilinszky további életpályája azután merész ívben jutott el a dzsentri politikai vendettájától a sopronkőhidai mártíromságig. Békéscsaba izzó politikai légkörében így kapnak emlékezetes megvilágítást olyan személyiségek, akik méltó helyet, vívtak ki tetteikkel 20. századi történelmünk lapjain. S talán nem járunk messze az igazságtól, ha a két szereplő személyes sorsában egy megszerkesztésre váró drámai konfliktus örvénylését is érezzük.

*

Itt tegyünk egy rövid kitérőt, emlékezzünk meg Szeged és Békéscsaba kapcsolatairól. Ez csak a vasút megépítésétől, tehát a 70-es évek elejétől vált szorosabbá. Ekkor zugorodott össze a távolság néhány órányira a két város között. 1879 tavaszán a csabai közönség gyorsan és készségesen adakozott az árvíz sújtotta Szeged inszergel küzdő lakosságának megsegítésére. 60 q kenyeret, 1400 kg szalonnát, sok más élelmiszert és 1523 forint 60 krajcárt küldtek a rászorultaknak. A segílyt a vásárhelyi határból csónakokon juttatták el rendeltetési helyére.

Szeged vonzása Békéscsabára az első világháború után lényegesen megnövekedett. Egyebek között kulturális téren is. A szegedi felsőoktatási intézményeket pl. nagyszámú csabai fiatal látogatta. A felszabadulás után még inkább megnövekedett az itt végzett pedagógusok, jogászok és orvosok száma.

*

1914-ben a Rosenthal-malom részvénytársasággá alakult, és termelése meghaladta az évi 33 000 tonnát. Felépült a múzeum. Az előző évben megalakult irodalmi, zenei és képzőművészeti kör, az Aurora a fiatal Kosztolányi Dezsőt is vendégül látta.

A CsAK labdarúgói állandó pályát építettek a Keleti sor (ma Alkotmány u.) és a körgát között. Ilyen és ehhez hasonló eseményekkel zárult Békéscsabán a hosszú békekorszak. Azután jött Sarajevó, majd a hadüzenet.

Békéscsabáról négy éven át szakadatlan sorban indulnak katonavonatok a harcerekre. A városból és környékéről csaknem 11 000-en vonulnak be. A háború végéig 1000-en elesnek, ezenkívül megszámlálhatatlan sebesültet és igen sok hadifoglyot is veszítenek. Soha nem hallott nevű folyók, hegyek, városok harctereire rángatja az imperialista háború a bevonultakat. Irgalmatlanul kemény iskolát kell akarva, nem akarva kijárniuk. De a munkás- és parasztkatonák többet megértenek egyéni és társadalmi létük titkosnak hitt rugóiból, mint nyugodtabb korokban évtizedek alatt. Sok csabai hadifogoly a hatalmas oroszországi társadalmi harcok tüzeiben edződött a proletariátus bátor harcosává és az Októberi Forradalomban vált következetes internacionalistává. Hazaérkezésük után többen közülük a helyi munkásforradalom tapasztalt káderei lettek.

*

Az Őszirozsás forradalmat Békéscsabán a 46-osok kezdték. A frontokról hazaérkező 101-esek közül is többen csatlakoztak hozzájuk. A helyi munkásság állandó permanenciában élt, gyűlésezett, tüntetett és egyre inkább főszereplője lett az egymásra torlódó eseményeknek. A proletárdiktatúra kikiáltása készen találta a csabai munkásokat. 1919. március 22-én Békéscsabán is kinyilvánították a munkáshatalmat. A hirtelen megnyílt lehetőségekhez méltó lázas alkotótevékenység itt is megindult. Másnap megalakult a helybeli direktórium, talpra állt a Vörös Őrség. Tagjai nemcsak a csabai munkáshatalmat védték, hanem a várostól távolabb jó kurázsival rajtaütöttek egy nagyobb francia osztagon is és lefűlelték. Áprilisban megválasztották a helyi tanácsot. Kihirdették a város nagyobb üzemeinek államosítását. Napok alatt új vezetők nőttek ki a tömegeből. Mámoros, mindent megújítani kívánó tevékenység áradt el mindenütt. A zenekarok naphosszat a Marseillaise-t játszották. De az idő nagyon kevés volt. Április végén túlerővel közeledtek a román királyi hadsereg alakulatai a város felé. A helyi burzsoázia fellelegzett, csak később tagadták le, mennyire örültek. A távozó tanács hatalom tűszokat szedett, földbirtokos, nagykereskedő, esperes és gyáros egyaránt akadt közöttük. Később valamennyien visszakerültek, a hajuk szála sem görbült, de bizony „az izgalom és a fáradság alaposan megviselte őket”. Lestyán György ács munkást, aki a biztonsági intézkedést végrehajtotta, utóbb brutálisan meggyilkolták.

Már befészkeltek magukat a megszállók, amikor egy vörös páncélvonat Szolnok felől merészen a város peremére érkezett, hogy lövéseivel megzavarja az ellenséget. Agyúinak dörgése Tanács-Magyarország búcsúüdvözlete is volt a város lakóihoz.

*

Az ellenforradalom győzelme a korábbinál is súlyosabb megpróbáltatásokat hozott. Negyed évszázaddal prolongálta Európa egyik legbarbárabb rendszerét, amelynek képviselői a maguk módján a forradalmakból is levonták következtetéseiket. A végkonklúzió közismert: a fehérterror csak úgy e töről fakadt, mint a rendszer átmeneti konszolidációja. Megkísérelték örökre elhárítani végzetüket, a forradalmat.

Ami Békéscsabát illeti, fejlődése e zord évtizedekben sem állott le, sőt az új határok kétségtelenül növelték a város gazdasági és forgalmi szerepét. Ipara főleg új textilgyárakkal tovább bővült. A Speyer-kölcson több mint negyedmillió dolláros hiteléből — ha sokan le is szedték sápjukat a tranzakció során — lendült valamit az urbanizáció. Néhány jelentősebb középületet emeltek, járdákat építettek, bár a városiasodás igazi műszaki megalapozása ezúttal is elmaradt. A csabai fül megszokta, hogy két korszerű emeletes bérház „katolikus bérpalota” néven vonult be a köztudatba ezekben az években. Pedig hazai viszonyok között még eléggé ritka volt az egyház ilyen leplezetlenül modern tőkés vállalkozása. Az olasz és spanyol katolikus egyház példája így talál szerény utánzásra itthon, többek között a békéscsabai terepen is.

A társadalmat gyötrő bajokból sem Békéscsabán, sem másutt semmit meg nem oldanak. A magyar földbirtokos osztály és burzsoázia Horthy nevével fémmjelzett „indian nyara” azonban már nem lehetett hosszú.

*

A helyi társadalom mélyén is szüntelenül munkálnak a gyökeres megújodást előkészítő erők. Mit idézzünk a hatalmas helytörténeti anyagból ennek nem bemutatására — erre itt nincs terünk —, csupán jelzésére. Hogy Békéscsaba 1922-ben szociáldemokrata képviselőt választott, akinek gyarló politikai személyisége ellenére akkor és itt politikai demonstrációval felért ez az eredmény? Hogy a városi rendőrkapitányt leváltják, mert nem képes letörni a munkásság politikai aktivitását? Vagy emlékezzünk a munkásotthon megnyitására? Arra, hogy családtagokkal együtt immár több mint tízezres ipari proletariátus élt a városban? Vagy idézzük a jelentést, mely hírül adja, hogy 1925-ben már ismét sikeresen folyik a kommunista sajtó- és propagandaanyag terjesztése? Idézzük fel a Hubertus-textilüzem munkásnőinek meg-megújuló bérharcait, amikor kétfilletes emelést is kitartó sztrájkjal kellett kikényszeríteni? Gondoljunk 1930 szeptemberére, midőn Békéscsabán is nagy tömegtüntetés folyt, s a munkások egy része a megyeszékhelyre is átvonult? Idézzük azok emlékét, akik „Spanyolba” mentek a nemzetközi brigád harcosai közé? Gondoljunk Kulich Gyulára, aki e városból indult el. Vagy a Bandika-fához vezető utakra, amelyek termékeny illegális eszmecserekre nyújtottak lehetőséget?

Mindez és még annyi más elvülhetetlen esemény, egy-egy fejezet címe is lehet majd, ha egyszer megírják a békéscsabai munkásmozgalom részletes történetét.

*

Kétszáz éves volt Békéscsaba, amikor a Nagy Október műve még csupán alig fél-estendő. De negyedszázaddal később hazánkkal együtt e város is végleg belekerült a megújulásnak ama áramkörébe, amely a győztes proletárforradalom új rendjétől kapta hatalmas impulzusait.

Am a háború búcsúzóul még kegyetlen sebet ütött rajta. Pusztító légitámadás zúdult a vasútra és környékére. A város azonban számottevő harcok nélkül szabadult fel az ország más helyeihez képest igen korán, 1944. október 6-án. Ebből páratlan előnyök háramlottak a lakosságra. Például a 44-es dús termézből csak keveset tudtak elszállíttatni a fasiszta hatóságok. Nem kevésbé fontos, hogy Békéscsabán egy órára sem kerekedhettek fölül a nyilasok. Megindult az élet normalizálódása, visszatért a lakosság munkakedve, és politikai cselekvő ereje is hamar a felszínre tört. Békéscsaba a felszabadult Tiszántúl egyik fontos központja lett csakhamar. Jelentős szerepet töltött be az Ideiglenes Nemzetgyűlés előkészítésében, majd emlékezetes érdemeket szerzett a helyi kommunisták által irányított nagyszabású élelemgyűjtéssel, amely jelentős hozzájárulás volt a főváros inségtől gyötört lakosságának megmentéséhez.

*

Aligha vállalkozhatunk mindannak méltatására, ami ettől kezdve Békéscsabán történt, hiszen ha csupán a lakosság életét lényegesen befolyásoló alkotások pusztá felsorolására szorítkoznánk, akkor is szétfeszítenék e történeti vázlat kereteit. Még kevésbé kísérelhetjük meg azoknak az ellentmondásoknak, zezugos mozgásvonalaknak nyomon követését, amelyek a felszabadulás utáni történelmünk néhány évében itt is számottevően fekézték az alkotómunka lendületét. De bizonyára nem túlzunk, ha abban a megállapításban próbáljuk összegezni az alapokig ható rendkívüli ütemű átalakulás eredményeit, hogy Békéscsaba ezekben az években válik igazi várossá. Ebben természetesen osztozik számos magyar helységgel, de ami fejlődése tempójának felgyorsulását illeti, városunk bizonyosan az élcsoportba tartozik.

Távol áll tőlünk, hogy lebecsüljük azt a történelmi nagyságrendű alkotó tevékenységet, amellyel Békéscsaba egymást követő nemzedékei jelentékeny, félszáz-ezer lakosú várost teremtek ezen az elvadult tájon. Hiszen milyen nagy mennyiségű emberi munka jegecesedik ki egyetlen utca házaiba, egyetlen nagyobb középületben, hídban vagy műútban. Nem utolsósorban éppen ezt ünnepeljük e jeles évfordulón. De rá kell egyúttal mutatnunk néhány kulcsfontosságú tényre is, amely kétségtelenné teszi, hogy a szocializmus az előzőekhez képest pozitív értelmű cezúrát és új minőséget is hozott a város fejlődésében

Békéscsaba két és fél évszázados múltjának még egy tized része sem esik a munkáshatalom éveire. És mégis ebben a két évtizedben új városközpont és más új negyedek épültek fel; elkészült a vízvezeték fő hálózata, előrehaladt a csatornázás; olyan nagyüzem létesült, mint a konzervgyár; a régi gyárak nem ismernek magukra, legtöbbször olyan mérvű átalakuláson ment és megy keresztül; állandó szintársulatot kapott a város; megoldották a nemzetiségi iskoláztatást; az itt székelő megyei könyvtár országosan jó hírű intézménnyé fejlődött; ifjúsági üdülőtelep épült; újjászületett a helyi közlekedés. Elégedjünk meg talán egy lélegzetre ennyivel. Hiszen mindennek részletes számbavétele, keletkezésük forrásainak vizsgálata, társadalmi hatásuk elemzése, a fejlődés erővonalainak megrajzolása úgyis a jövő történészeire váró feladat. De utaljunk még arra, hogy az egykori „álmos, nagy falu” magához vonzotta a megyeszékhely funkcióját is. Mai lüktető élete, pusztulva újulása, dinamikus befejezetlensége arra enged következtetni, hogy Békéscsaba reményteljes jövő elé néz. Óvatos becsléssel is rövid évtizedekben mérheti a szocialista nagyvárossá növekedéséhez szükséges időt.

*

Békéscsabán a fejlődés szélső pontjait még merészebb ívek kötik össze, mint azokon a nagy múltú településeken, ahol az alkotás korábbi jelentékeny korszakai is maradó és organikus emlékeket hagytak az utókorra.

Ragadjunk meg néhány ilyen magától kínálkozó ellentétpárt. Kétszázötven éve csupán két tucat földbe vájt kunyhó jelezte itt, hogy az ember nem vonult innen véglegesen vissza boldogabb tájakra. Ma több szintű város épül. 1777 tavaszán a csabai parasztok térdig-deréig sárban vajták a vízlevezető főcsatornát falujuk szélén, hogy több legyen a szántó és legelő. Ma korszerű közművek épülnek, hogy több legyen a komfortos lakás. 1853-ban egyetlen apró gőzkazán dohogott a csatornaparton, és bizonyára kevés embert győzött meg a modern technika világraszóló erejéről. Ma ugyanazon a csatornaparton a hatalmas konzervgyár bizonyára segít megérteni a korszerű technika szerepét a mai társadalom életében. Még száz éve sincs, hogy Békés-

csabán százakat sírba döntő kolera dühöngött, mint az emberi kiszolgáltatottság és tehetetlenség megfellebbezhetetlen bizonyysága. Az ellenpont közismert és nyilvánvaló. Úgy 120 éve a vándorszínészek „a föld gyomrában” nyertek ideiglenes otthont, ha Csabára vetődtek, mostanában az időközben felépült kőszínház kapott állandó és kiváló művészgardát. A múlt század derekán a fiatal Munkácsy — ez sem éppen szégyen — csupán asztalosmesterséget tanulhatott e városban. A ma induló fiatal tehetőség már piktúrát is tanulhat itt.

Még kereshetnénk az egymásra utaló tényeket múltban és jelenben, de nem folytatjuk. Aki valamelyest ismeri a város történetét és jelenét, maga is talál ilyeneket.

*

Es a jövő? Békéscsaba sorsa éppen olyan elválaszthatatlanul összeforr országunk jövőjével, mint ahogyan lakossága a múltban is osztozott egész népünk jó- és balsorsában. Szocialista hazánk fejlődésének és felvirágzásának biztató távlatai szilárd alapot kínálnak a város további gyarapodásához, gazdagodásához. Ennek tervei pedig már készen állnak nemcsak az íróasztalok fiókjában, de a város vezetőinek és helyi patriótáinak alkotásra feszülő szándékaiban is.

SZABÓ FERENC

A BÉKÉSCSABAI 6. VÖRÖS HADOSZTÁLY SZÜLETÉSE 1919-BEN*

(A VÖRÖS HADSEREG TOBORZÁSA A VIHARSAROKBAN)

Békéscsabán és a Viharsarokban alig egy hónapig tartott a Tanácsköztársaság, 1919 április végén az imperialista nagyhatalmak irányítása alatt álló román királyi csapatok a Tisza vonaláig elfoglalták az Alföldet. Tájunk és Békéscsaba város dolgozó népe a proletárdiktatúra iránti hűségét, áldozatkészségét az idő rövidsége miatt nem elsősorban gazdasági vagy kulturális alkotásokkal tudta bebizonyítani, hanem azzal, hogy fegyvert fogva a születőben levő, majd pedig a proletárhadsereggé szervezett Vörös Hadsereg soraiba állt, s ott a legnehezebb feladatok megoldását is vállalta. Békéscsaba a Tanácsköztársaság idején kiemelkedő katonai és ezzel együtt politikai szerepet töltött be, a városból irányított s ezernyi szállal oda és a Viharsarokhoz kötődő 6. vörös hadosztály révén. A csabai hadosztály problémákban és eseményekben gazdag történetéből ezúttal egy alapvető fontosságú kérdést, a szervezés első időszakát, a viharsarki toborzás lefolyását és eredményeit ragadjuk ki. A toborzás sikere jól mutatja, hogy a Dél-Tiszántúl túlnyomórészt földmunkásokból álló proletariátusa magáénak érezte a Tanácsköztársaságot, még ha a földkérdés megoldatlansága ezt a magatartást észrevehetően gyengítette is.

KATONAI HELYZET A DÉL-TISZÁNTÚLON A PROLETÁRDIKTATÚRA KEZDETÉN

A polgári forradalom időszakában a háborúba belefáradt katonákat gyorsan le szerelték, mindössze néhány fiatal korosztály maradt fegyverben, az 1918. november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezményrel kijelölt demarkációs vonalak biztosítására. A viharsarkiak a békéscsabai 101. (arad—békési) és a szegedi 46. (csongrád—csanádi) gyalogezredek maradványaiból álló 23. gyaloghadosztály keretében, hozzávetőleg 6 századnyi erővel, a Fekete- és a Fehér-Körös, valamint a Maros völgyében mintegy 180—200 km hosszúságú szakaszt tartottak, amely Szegedtől Makón, Aradon,

* Szabó Ferenc a Békés megyei Levéltár igazgatója, a megye munkásmozgalmának avatott kutatója.